

**RIJK WORDEN OP
DE WERF VAN DE GOUDEN EEUW**

7 juni – 8 september

Gilbert van Schoonbeke

Maak in het Maagdenhuis kennis
met de eerste stadsontwikkelaar van Antwerpen.

www.maagdenhuis.be

 @maagdenhuisantwerpen

 @maagdenhuis

Jeroen Puttevils, curator

Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen

Voorwoord

Exact 500 jaar geleden werd Gilbert van Schoonbeke geboren. Tijdens zijn korte achtbaancarrière van vijftien jaar als projectontwikkelaar en industrieel bepaalde hij de gedaanteverandering van Antwerpen in de 16de eeuw. Vierentwintig straten, drie marktpleinen en een deel van de nieuwe stadsomwalling die nu opnieuw te zien is dankzij de archeologische opgravingen tijdens de werken aan de Leien: ze werden allemaal verwezenlijkt door Gilbert van Schoonbeke. Van Schoonbeke ontwikkelde zelfs een hele nieuwe wijk, de Nieuwstad, vandaag bekend als het Eilandje. De 16de-eeuwse economische groei van de stad stimuleerde koortsachtige bouwactiviteiten, openbare werken en grondspeculatie. Uit deze werf van de Antwerpse Gouden Eeuw wist van Schoonbeke munt te slaan. Het levensverhaal van Gilbert van Schoonbeke is dus innig verweven met de geschiedenis van de Antwerpse bloei in de 16de eeuw. Zijn grote stedenbouwkundige ingrepen en andere projecten kon van Schoonbeke alleen maar uitvoeren dankzij nauwe connecties met leden van het stadsbestuur en de vorstelijke overheid in Brussel. In de grijze zone tussen publieke macht en privaat gewin deed Gilbert van Schoonbeke gouden zaken. Gaandeweg werd hij een controversiële figuur en zelfs het mikpunt van een opstand.

1

PORTRET GILBERT VAN SCHOONBEKE

1544

Meester van 1540

Dit portret toont de ambitie van Gilbert van Schoonbeke: pas aan zijn carrière begonnen en er werd al een portret geschilderd. Het gaat hier om een dubbelportret. Het portret van zijn kersverse echtgenote Elisabeth Hendricx is verderop te zien. Gilbert heeft handschoenen vast, een attribuut van zij die geen handenarbeid hoeven te vervullen. Zijn kledij straalt sobere welstand uit.

Olieverf op paneel

Maagdenhuis, cat. nr. 157

2

PORTRET GILBERT VAN SCHOONBEKE

1556

Anoniem

In het opschrift rechtsboven wordt Gilbert van Schoonbeke omschreven als commis of raadsheer in de Raad van Financiën en geroemd om zijn Waterhuis, brouwerijen en andere werken. Van Schoonbeke draagt sobere (maar dure) zwarte kledij met een versierde kraag. In zijn handen heeft hij een brief met opschrift "Au Roy" waarmee hij duidelijk zijn relatie met de hoogste autoriteiten in de Nederlanden wil uitdrukken.

Olieverf op paneel

Brouwershuis

3

PORTRET GILBERT VAN SCHOONBEKE

Na 1556

Toegeschreven aan Frans Floris de Vriendt

Het opschrift op dit portret van van Schoonbeke geeft aan dat de zitter overleden is in december 1556.

Olieverf op paneel

Maagdenhuis, cat. nr. 115

Opinies

4

“Cort verhael van de groote

Weldaeden ende beneficien

Door Gillebert van Schoonbeke

[...]

D'industrien van den voors[eyde] Gillebert van

Schoonbeke waeren in sijnen jongen tijdt

gronden van erven huysen ende renten

te coopen ende vercoopen wagen

thollen accijsen te pachten ende te verpachten

ende diergelijcke waerinne hij sonder

linge geexperimenteert was”

Anoniem, 16de eeuw (na overlijden van Gilbert van Schoonbeke in 1556)

Een anonieme auteur schrijft na het overlijden van Gilbert van Schoonbeke dat deze in zijn jonge tijd investeerde in vastgoed maar ook in tollens en belastingen. Hij was daar bijzonder bedreven in.

Felixarchief, IB#2996

5

“Item men bevint dat gilbert meer
erven vercocht heeft binnen ses jaeren
dan iemant in hondert jaeren te
voren ja, meer hij alleen dan alle
de reste dyer in de stadt sijn”

Eind september schrijft Gilbert van Schoonbeke over zichzelf dat niemand meer grond verkocht heeft in een tijdspanne van zes jaar dan Gilbert van Schoonbeke, zelfs niet in een periode van honderd jaar.

Felixarchief, IB#2992

6

“de onbehoorlycke practicke van Gilbert
van Schoonbeke [...]
nyet en suecken dan dese goede stadt
te bedervene ende hen selven groot ende
ryck te makene/”

Gilbert van Schoonbeke (en anderen) willen zichzelf verrijken en doen dat ten koste van het algemeen belang van de stad Antwerpen, zo verklaren de fortificatiemeesters die instonden voor de bouw en financiering van de nieuwe stadsmuur in 1550.

Felixarchief, R#1756

7

“Want ick sye dat vele lieden op mijn
desadvanement ut sijn, de sommige
ut groote envidie die sij op mij hebben
ende andere duer passye, van het
derven van heure oft heure vrinden erven”

Gilbert van Schoonbeke schrijft in 1548 aan Maria van Hongarije dat hij goed weet dat velen uit zijn op zijn nadeel. Sommigen uit afgunst, anderen omdat zij of hun vrienden onteigend zijn op aanraden van van Schoonbeke voor de ontwikkeling van de Nieuwstad.

Felixarchief, IB#3018 nr. 21

8

“Te rechte magh hy wel int hout gestelt
worden opde tresoriers camer deser stadt
met intitulatie dit is den meliorator
vande stadt van Antwerpen wien wonder
lycke memorien wel te recht weirdigh
syn in cronycken ofte historien gestelt
worde”

Na de dood in 1556 van Gilbert van Schoonbeke schrijft een anonieme auteur dat van Schoonbeke een houten standbeeld verdient dat in de tesorierskamer (het financiële bestuur van de stad) moet komen. Dat beeld moet als titel dragen “Meliorator van de stad Antwerpen”. Als “verbeteraar” moet Gilbert van Schoonbeke ook in de geschiedenisboeken vermeld worden.

Felixarchief, IB#2996

9

PORTRET ELIZABETH HENDRICX

Na 1556

Toegeschreven aan Frans Floris de Vriendt

Elisabeth, de echtgenote van Gilbert van Schoonbeke, werd niet één maar twee keer vereeuwigd. Moeten we dit als een symbool van liefde beschouwen? Na het overlijden van Gilbert van Schoonbeke is Elisabeth alleszins niet hertrouwd. Het begeleidende portret van haar man hangt aan de overkant.

Olieverf op paneel

Maagdenhuis, cat. nr. 116

Groei stad

Antwerpen maakte een bloeiperiode door in de Gouden 16de Eeuw. Een groot deel van de commerciële en financiële activiteiten van de Lage Landen werd geconcentreerd in de Scheldestad. De economische groei oefende een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit op allerlei migranten die van heinde en verre hun geluk kwamen beproeven op zoek naar werk in de groot- en kleinhandel, de industrie, de bouw en de haven. Hierdoor groeide het aantal Antwerpenaren van 40.000 aan het einde van de 15de eeuw tot 104.000 in 1568. De economische en bevolkingsgroei van de stad genereerde een grote vraag naar woningen (van iets meer dan 6.000 in 1496 naar bijna 12.000 woningen in 1568) maar ook naar pakhuizen, kantoren en industriële panden. Grondspectulanten en aannemers wreven zich in de handen en gingen ijverig op zoek naar interessante terreinen die in aanmerking kwamen voor verkaveling. Eén van die speculanten was Gilbert van Schoonbeke senior, uit het Luikse afkomstig en de vader van de centrale figuur van deze expo. In 1527 kocht hij een raamhof (een veld waar gevold laken op ramen gespannen werd om te drogen) en een hele reeks huizen tussen de Gratiekapel, de Prinsstraat en de Keizerstraat. Hij trok er een nieuwe straat door (de Koningstraat) en liet er nieuwe huizen bouwen die hij ofwel verhuurde ofwel opnieuw verkocht.

I 0

ANTWERPIA IN BRABANCIA (reproductie)

Ca. 1520 – 1540

Anoniem

Dit monumentaal, panoramisch zicht op de Rede van Antwerpen toont de stad en de bron van haar 16de-eeuwse welvaart: handelswaar werd van heinde en verre aangebracht per schip. Het laat ook zien hoe de stad er toen uitgezien moet hebben.

Olieverf op paneel

MAS, AV1145

I I

OMGEVING VAN DE OSSENMARKT

Ca. 1539

Anoniem

Voor een proces over gronden in de wijk rond de Ossenmarkt werd een schetskaart van de omgeving gemaakt. De kaart toont de situatie voor de aanleg van de nieuwe 16^e-eeuwse “Spaanse” omwalling. We zien hier de oude Kipdorppoort en de Rode Poort. In dit stadsdeel lagen ook nog heel wat uitgestrekte raamhoven (waar laken opgespannen werd om het uit te rekken) en bleekweiden, een ideaal terrein voor vastgoedontwikkelaars om nieuwe verkavelingen op te zetten. De Ossenmarkt en de straten in de buurt kenden een snelle ontwikkeling tussen 1516 en 1528. De buurt werd voornamelijk door arbeiders bewoond.

Pen en waterverf

Felixarchief, I2#9535

SCHERM I

SI.1

REDEZICHT ANTWERPEN

1521

Eén van de alleroudste bekende panoramische zichten op Antwerpen. De economische groei is goed zichtbaar: de schepen en aanlegplaatsen, de Werf met de kraan, ... We zien ook de oude omwalling.

Houtsnede

Museum Plantin Moretus, 20839

SI.2

HUIZEN DE MORIAEN & DE WITTE CRAENE

Lange Brilstraat 4 & 6

Bij de aanleg van de Stadswaag vanaf 1547 kocht koopman en grondspeculant Jacob van Hencxthoven heel wat percelen. Hij liet onder meer in de huidige Lange Brilstraat een groot huis met pakhuizen bouwen. Gilbert van Schoonbeke kocht dit pand een poosje later.

Foto 2019

SI.3

AKTE in ANTWERPS SCHEPENREGISTER (origineel)

24 januari 1542 (n.s.)

Zie volgende paneel voor de tekst en de toelichting.

Felixarchief, SR#205, f° 215v.

Eerste transacties

Gilbert senior heeft zijn gelijknamige bastaardzoon goed voorbereid op een carrière als vastgoedspeculant en belegger. In 1540 werd Gilbert junior net zoals zijn vader waagmeester. Alle handelswaar boven de vijftig pond (ca. 23,5 kg.) moest gewogen worden op de Waag en hiervoor diende een belasting betaald te worden waarvan de waagmeester een aandeel kreeg. Al snel ging Gilbert junior ook aan de slag met vastgoed en hij deed dit op dezelfde manier als zijn vader: door de aanleg van nieuwe straten op stadskosten aan te laten leggen én dankzij politieke connecties waar zijn vader al over beschikte. Concreet ging het om connecties met twee hoge ambtenaren: stadsrentmeester Michiel van der Heyden en stadssecretaris Willem van der Ryt. Zijn stiefmoeder Anna Stegemans (die in 1540 weduwe was geworden toen Gilbert sr. overleed) had ook groot vertrouwen in haar stiefzoon en verschaftte hem zijn startkrediet. Tussen 1542 en 1546 was Gilbert van Schoonbeke (jr.) actief – eerst met vennoten, later voor eigen rekening – rond de Koningstraat, de Huidevettersstraat, de Jodenstraat, het Hopland, de Borzestraat, de Lombaardstraat, de Lange Noordstraat en de Korte Klarenstraat.

12

Jouffr[ouwe] Anna Stegemans wed[uwe] wylen Gilleberts van Schoonbeke als testamentlycke momboirsse ende superintendente henrick stegemans ende Erasmus pestiau inden name ende oick mede testamentlycke momboren vanden wettigen kinderen des v[oor]s[eyde] wylen gilleberts van schoonbeke daer de v[oor]s[eyde] jouffr anna moeder af is quos susceperunt Bekenden dat zy omme eene zekere somme van penningen naerder begrepen in zekeren contracte op ghescreven tusschen hen ende gilleberte van schoonbeke gilleberts zone wylen voer notaris ende zekere getuyghen gepasseert vercocht hebben wel ende wettelic den zelve gilleberte van schoonbeke de percheelen van huysen ende erven nabescreven inden iersten eenen bleyckhof cum fundo et pertinent gelegen achter de cappelle van gracies allen tusschen de zelve capelle ex una westwairt ende de nyeuvstrate toe ex altra oistwaert Item noch eenen bleyckhoff cum fundo et pertinent gelegen tegens over de v[oor]s[eyde] huysinge

wylen heeren aerts van lyere des ridders tusschen
de v[oor]s[eyde] nyeuwstrate ex una westwaert ende de
huysinge nabescreven ex altra oistwaert Item noch
twee huysen dat drie huysen te wezen plagen
cum fundo et omnibus pertinent cum fundo et omnibus pertinent
gelegen
oick tegen de vs huysinge van lyere overe tusschen den
voirs[eyde] bleyckhof ex una westwaert ende tstraetken oft
ganck loopende ter keyserstraten waert ex altra oistwaert
[...]

Ende dien

commer ende chys heeft geloeft ende geloifde de v[oor]s[eyde]
gillebert van schoonbeke (quj ecx comparunt) per se
et suis van media marty perxuito voordane eeuwelic
duerende jaerlicx te geldene ende te betalene zonder der
v[oor]s[eyde]
kinderen wylen gilleberts van schoonbeke hueren goeden ende
nacomelingen cost oft last verbindende dair voer
ende te pande zettende de vs huysen ende erven cum fundo
et pertinent predictis Et ulterius se et sua
xxiiijen januarij anno 41

AKTE in ANTWERPS SCHEPENREGISTER

24 januari 1542 (n.s.)

In de Antwerpse schepenregisters werden transacties met betrekking tot onroerend goed opgetekend door de klerken van de secretarie van het stadhuis. In deze akte zien we Gilbert van Schoonbeke's eerste vastgoedtransactie: hij kocht het uitgestrekte pand tussen de Prinsstraat, de Gratiekapelstraat, de Keizerstraat en de Masengang van zijn stiefmoeder Anna Stegemans. Zijn vader had dit gekocht in 1527. Anna Stegemans werd niet onmiddellijk betaald voor dit stuk vastgoed, ze gaf van Schoonbeke jr. vier jaar uitstel van betaling. Een substantieel deel van de akte behandelt de lasten die op dit onroerend goed rustten: de erfrenten die aan een hele groep belanghebbenden betaald dienden te worden. Verkoop via erfrente was een van de meest gebruikte formules voor de verkoop van vastgoed. Uiteindelijk boekte van Schoonbeke 17% winst op deze transactie.

Felixarchief, SR#205, f° 215v.

13

AUTOGRAAF GILBERT VAN SCHOONBEKE

1548

Gilbert van Schoonbeke schrijft zelf neer wat er met de gronden die in handen van de stad zijn dient te gebeuren. Op heel scherpe manier stelt hij vast dat voor kredietwaardig gehouden zakenlieden even goed bankroet kunnen zijn. Ook schrijft hij: "Men bevint dat Gilbert meer erven vercocht heeft binnen ses jaeren dan iemant in hondert jaeren te voren, ja meer hy alleen dan alle de reste dyer in de stadt syn".

Felixarchief, IB#2992, stuk 51

14

STADSZICHT MET HOENDERKRAAM, MOGELIJK DE MEIR

1582

Hans Bol (ontwerper) & Philips Galle (uitgever)

Antwerpen

Kopergravure

Museum Plantin Moretus, PK.OP.07601

15

VRIJDAGMARKT

Vanaf eind 1547 kocht Gilbert van Schoonbeke onroerend goed in de Heilige Geeststraat, de Steenhouwersvest, de Kammenstraat en de Reyndersstraat. Zo verkreeg hij een locatie met veel potentieel: in het midden van de stad, niet ver van de Schelde en dichtbij de Lakenhal. Om de verkoopswaarde van het vastgoed te maximaliseren zorgde hij ervoor dat in het centrum van de site een nieuw marktplein kwam: de Vrijdagmarkt, waar de oudkleerkopers tweedehandsgoederen verkochten. Dankzij zijn goede connecties met het stadsbestuur werden de markt zelf en de aanpalende straten op stadskosten aangelegd. De verkoop per opbod van tweedehandsgoederen op de Vrijdagmarkt was nog springlevend in 1973 (foto) en is dat vandaag nog steeds.

1973

Zwart-witfoto

Felixarchief, 934#17155

16

HOF TER BEKE

1936

In 1547 startte Gilbert van Schoonbeke met de creatie van een nieuwe, high-end wijk buiten de stadsmuren. Daarmee speelde hij in op de vraag bij de gegoede middenklasse naar een villa rustica of zomerresidentie op een boogscheut van de stad. Op het door hem gekocht Goed ter Beke van 46 hectare legde van Schoonbeke de Markgravelei aan. In de eerste vier jaar werden 55 percelen (iets minder dan de helft van de totale oppervlakte) verkocht. De andere helft werd aangehouden door van Schoonbeke tot enkele maanden voor zijn overlijden in 1556, waarschijnlijk omdat de markt voor dit soort onroerend goed in het slop zat vanwege de economische onzekerheid in die periode. Het Leikwartier werd nadien een chique buurt met vele huizen van plaisantie.

Zwart-witfoto

Felixarchief, FOTO-OF#6472

Familieleven

Gilbert van Schoonbeke werd in 1519 (allicht in januari) in Antwerpen geboren als buitenechtelijk kind. Zijn moeder was Beatrix van der Veken. Zijn natuurlijke vader Gilbert senior huwde tweemaal: met Anna Moens en vervolgens met Anna Stegemans, dochter van een rijke koopman en schoonzus van de Toscaanse financieel goochelaar Gaspar Ducci die zo dus de stiefvader van Gilbert jr. werd. In januari 1544 was Gilbert junior meerderjarig (25 jaar) geworden, hoewel hij dus al een hele tijd economisch actief was. In datzelfde jaar huwt hij Elisabeth Hendrickx, het enige kind van een niet onbemiddelde meester-kleermaker. Elisabeth hertrouwde niet na het huwelijk met Gilbert. Ze overleed in 1587 waarna haar lichaam naast dat van Gilbert begraven werd in de Minderbroederskerk. Uit hun huwelijk werden vijf dochters en een zoon geboren:

- Susanna (1547-1620) huwde met de rentmeester van de Staten van Brabant en daarna met een advocaat.
- Gilbert (1549-1578) studeerde rechten in Leuven, Douai en Italië. Hij nam dienst in het leger van de Staten-Generaal en sneuvelde bij de slag bij Gembloers (tegen het Spaanse leger).
- Sara (1551-1587): huwde koopman Frans de Cater die na het overlijden van Gilbert samen met zijn schoonbroers tevergeefs alles zou doen om de erfenis veilig te stellen.
- Maria (1553-1625): huwde Philippe Swerius, professor in de rechten aan de Leuvense universiteit.
- Leonora (1555-1629): bleef ongehuwd.
- Elisabeth (1556): overleed kort na de dood van haar vader (16 december 1556).

17

PORTRET ELIZABETH HENDRICX

1544

Meester van 1540

Bij haar huwelijk met Gilbert van Schoonbeke was Elisabeth Hendricx zeventien jaar oud. De Meester van 1540 heeft vooral portretten van personen uit de sociale middengroepen geschilderd. Het was eerder uitzonderlijk onder zakenlui om ook hun echtgenote te laten portretteren. Typisch voor de Meester van 1540 is de ring rond de vinger van Elisabeth.

Olieverf op paneel

Maagdenhuis, cat. nr. 158

18

PORTRET LEONORA VAN SCHOONBEKE

1581

Pieter Pourbus

Leonora was één van de zes kinderen van Gilbert van Schoonbeke en Elisabeth Hendricx. Het is niet volledig zeker dat dit haar portret is.

Olieverf op paneel

Maagdenhuis, cat. nr. 32

19

DOLKEN

16de eeuw

Deze zogenaamde linkerhanddaggers of mains gauches zijn pareerdolken die in de linkerhand gehouden werden in combinatie met een langer wapen zoals een rapier (in de rechterhand). De pareerdolk werd gebruikt om de slag van de tegenstander op te vangen en zelfs om de kling van diens zwaard te klemmen en te breken. Dit soort wapens werd mogelijk gebruikt in de moordpoging op Gilbert van Schoonbeke op zondagavond 22 februari 1545.

Ijzer, koper, hout

MAS, AV.8593, AV.8594 & AV.8595

Gilbert van Schoonbeke kreeg het als waagmeester aan de stok met zijn stiefoom Gaspar Ducci, een berucht figuur in het Antwerpse zakenmilieu. Ducci was untouchable vanwege zijn sleutelrol in de staatsfinanciering van de Nederlanden en werd een hand boven het hoofd gehouden door de landvoogdes Maria van Hongarije. De vete tussen van Schoonbeke en Ducci lijkt ontstaan te zijn doordat van Schoonbeke ook Ducci's ladingen aluin, een beitsmiddel gebruikt in de textielindustrie, volgens de regels liet wegen. Daar was Ducci helemaal niet mee opgezet. Hij verspreidde het gerucht dat van Schoonbeke een hoorndrager (een bedrogen echtgenoot) was aangezien Ducci met de echtgenote van van Schoonbeke zou geslapen hebben.

Op zondagavond 22 februari 1545 verlaat Ducci met van Schoonbeke de Beurs en draagt zijn bravi, Italiaanse huurlingen, op om 'komaf te maken met van Schoonbeke'. In deze moordpoging in mafia-stijl liet Van Schoonbeke bijna het leven.

Hij kon een aantal aanvallen afweren maar moest dan toch gewond naar de Beurs vluchten. Van Schoonbeke diende daarna officieel klacht in bij de stedelijke rechtbank. Ducci zelf nam de benen naar Brussel en zei daar dat hij zijn trawanten alleen maar opgedragen had om van Schoonbeke een oorveeg te geven maar dat zij hem mis begrepen hadden. Onder druk van keizer Karel V zelf werd de klacht tegen Ducci geseponeerd.

20

“Kaerle [keizer Karel V] rc/ doen te wetene alle luden nu zijnde ende toecomende dat wy ter oetmoediger beden van Gilbert van Schoenbeke natuerlyck ende onwettich zoene van Gilberts van Schoenbeke woonende binnen onser stadt van Antwerpen die hy gehadt [...] Wy den voirs suppliant genegen wesende tot zynder beden ende ten eynde dat hy te meer geinclineert soude wordden ende hem vuegen tot eeren duechden ende weldoen hebben gelegittimeert ende vuyt onser rechter weten volcomen macht ende zunderlinger gracies legittimeren ende tgebreck van zijne geboerten abolieren ende te nyeuwte doen by desen onsen jegewoirdige brieve hem octroierende ende verleenende vuyt onser voirs gracies dat hy als persoen gelegittimeert ende wettich sal mogen succederen ...”

In juni 1540 wordt Gilbert van Schoonbeke, een bastaard, “genaturaliseerd”. Voortaan kan hij erven zoals alle andere kinderen die wel binnen een huwelijk geboren werden. De goederen van niet-genaturaliseerde bastaarden vielen juridisch gezien de vorst toe.

Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 641, f° 73v.

Nood aan een nieuwe stadsomwalling en creatie van de Nieuwstad

In augustus 1542 werd begonnen met de aanleg van een nieuwe stadsomwalling. Die nam de vorm aan van het zogenaamde gebastioneerde stelsel: met vijfhoekige bastions, dikker en lager dan de typisch middeleeuwse omwalling en opgetrokken in baksteen om de impact van kanonskogels te verminderen.

De nieuwe verdedigingsgordel volgde het tracé van de middeleeuwse muur, van de Kronenburgpoort tot de Rode Poort en sloot ook een nieuwe wijk in, de Nieuwstad of het huidige Eilandje (het gebied tussen de vroegere stadsgracht, de Rode Poort, het Schijn en de Kattendijk). De uitbouw van deze nieuwe stadsomwalling (waarvan we de sporen onder de huidige Leien nog steeds kunnen zien) heeft Antwerpen enorm veel geld gekost. En dat geld was op in 1548, door stedelijk mismanagement, gebrek aan expertise en omdat verschillende ambtenaren geld en bouwmaterialen verduisterd hadden. Voor een verhoging van de belastingen om de onderneming te financieren was geen draagvlak. Om de financiële impasse waarin de stad Antwerpen verzeild geraakt was op te lossen, reisde de landvoogdes van de Nederlanden, Maria van Hongarije, af naar Antwerpen.

Eén van de voorstellen die Maria bereikte, was dat van Gilbert van Schoonbeke. Van Schoonbeke stelde voor om de gronden in de Nieuwstad te verkopen en daar een nieuwe haven aan te leggen. De opbrengst daarvan kon gebruikt worden om de stadsmuur af te betalen. Het plan werd goedgekeurd aangezien Maria “een groot behaghen in den selven Ghilleberde” had.

21

AFTOCHT VAN MAARTEN VAN ROSSUM NA ZIJN AANSLAG OP ANTWERPEN

(reproductie)

1680-1717

Constantijn Francken

Vanop de toren van de nabij gelegen Sint-Willibrordskerk monsterde de Gelderse veldheer Maarten van Rossum op 25 juli 1542 de stad Antwerpen. Van Rossum werkte voor de hertog van Gelre, Willem V van Kleef, die in juli 1542 keizer Karel V de oorlog verklaarde. Maarten van Rossum trok plunderend en brandschattend door de Nederlanden en probeerde Lier en Leuven in te nemen. Na een overwinning op de troepen van Karel V onder leiding van René van Chalon bij Brasschaat, trok hij naar Antwerpen. Van Rossum sloeg er op het nippertje niet in om Antwerpen binnen te dringen. Deze gebeurtenis gaf aanleiding tot de productie talrijke pamfletten over en schilderijen van van Rossum. Anna Bijns schreef zelfs een gedicht over hem. Het was meteen duidelijk geworden dat de jarenlange plannen voor een nieuwe stadsomwalling nu echt concreet moesten worden. De voor de stad zo belangrijke kooplieden dreigden zelfs te vertrekken indien er niet snel een beter defensiesysteem kwam. In augustus 1542 begon men aan de werken.

Olie op doek

MAS, AV.3195.1-7

22

PLAN VAN DE NIEUWSTAD

Ca. 1549

Peter Frans

Stadsbouwmeester Peter Frans werkte nauw samen met Gilbert van Schoonbeke en was bij nagenoeg alle openbare werken in Antwerpen betrokken. Deze kaart toont de Nieuwstad na enkele aanpassingen: oorspronkelijk waren vier kanalen gepland maar op 20 mei 1549 werden drie kanalen voorgesteld. Het plan verraadt de urbanistische visie van van Schoonbeke: rationeel ingericht, functioneel opgevat en duidelijk gericht op economisch rendement.

Felixarchief, PK#218

23

KANONSKOGEL

16de eeuw

De inzet van kanonnen in de 15de en de 16de eeuw betekende een totale transformatie van de oorlogsvoering. Aan het einde van de 15de eeuw werden stenen door ijzeren kanonskogels vervangen. Die kogels konden in een mum van tijd bressen slaan in de hoge middeleeuwse omwallingen. Ook de slecht onderhouden Antwerpse stadsmuren waren door deze technologische verandering bijzonder kwetsbaar geworden. Indien Maarten van Rossum over voldoende artillerie beschikt had, zou de stad wellicht gevallen zijn.

Ijzer

MAS, AV.8979

SCHERM 2

S2.1

AFBRAAK SINT-JORISPOORT

1862

In de jaren 1860' besluit men de oude vesten te slechten. De Spaanse omwalling, inclusief de bastions en poortgebouwen zoals de Sint-Jorispoort, worden afgebroken en de grachten worden gedempt.

Foto

Felixarchief, FOTO-OF#89

S2.2

AFBRAAK SINT-JORISPOORT

Ca. 1865

Foto

Felixarchief, FOTO-OF#93

S2.3

RECONSTRUCTIE SPAANSE OMWALLING

Deze moderne reconstructiekaart laat zien hoe de Spaanse omwalling er uit moet gezien hebben. De citadel werd vanaf 1567 aangelegd.

Dienst archeologie Antwerpen

S2.4

FRAGMENT MET REDE VAN ANTWERPEN

Eerste helft 16de eeuw, voor aanleg van Spaanse omwalling

Fragment van handgetekende plattegrond van Antwerpen waarop enkel de rede van Antwerpen, de burchtomwalling en de verbinding van de laatmiddeleeuwse omwalling met de kaaien is overgeleverd.

Felixarchief, 272 # 6 (digitale montage van I2#I3689 & I2#I3690)

S2.5

PROJECT BOLWERK BEGIJNENPOORT

Begin 16de eeuw

Kaart

Felixarchief

I2#I0772

S2.6

PROJECT BOLWERK KRONENBRUGTOREN EN POORT

Begin 16e eeuw

Kaart

Felixarchief I2#I0791

S2.7

PROJECT BOLWERK AAN DE VISVERKOPERSTOREN

Begin 16e eeuw

Kaart

Felixarchief, I2#10773

S2.8

PROJECT VOOR EEN DUBBELE OMWALLING

Begin 16^e eeuw

Kaart

Felixarchief, I2#4175

S2.9

TEKENING VAN DE PLATTEGROND VAN DE SPAANSE
OMWALLING

16e eeuw

Tekening

Felixarchief, I2#10788

S2.10

TEKENING VAN DE PLATTEGROND VAN DE SPAANSE
OMWALLING

16e eeuw

Tekening

Felixarchief, I2#10795

S2.11

PLAN AANBESTEDING WERKEN VESTEN KIPDORPPOORT EN
BOLWERK HUIDEVETTERSTOREN

16^e eeuw

Felixarchief, PK#2242 stuk 96

S2.12

PLAN BOLWERK HUIDEVETTERSTOREN

16e eeuw

Felixarchief, I2#10794

Steen

In de late jaren 1540' en vroege jaren 1550' ontpopte Gilbert van Schoonbeke zich tot aannemer op grote schaal. Hij deed dit door alle stappen van het productieproces te integreren in één bouwconcern, van klei tot stadsmuur. Eén van de belangrijkste benodigdheden voor de Antwerpse publieke werken, en dan vooral voor de aanleg van de kanalen in de Nieuwstad en de nieuwe stadsvestingen in deze periode was baksteen. Samen met de vraag naar baksteen voor woningen zorgde dit voor een prijsstijging van baksteen, vooral omdat het aanbod achter liep. Daarom kocht van Schoonbeke begin 1549 21 hectare kleigrond van de Sint-Bernardusabdij in Hemiksem en liet er vijftien steenovens, opslagplaatsen en een reeks arbeidershuisjes bouwen. Van Schoonbeke wist immers dat wie de kost van de vereiste baksteen kon drukken, elke toekomstige overheidsaanbesteding kon binnenhalen en grote winsten kon maken. Al snel had van Schoonbeke een dominante positie in de baksteenindustrie met een jaarlijkse productie van 10 tot 12,5 miljoen bakstenen.

24

STEENBAKKERIJ TE HEMIKSEM

(reproductie)

ca. 1640-1650

David Teniers de jonge

Een eeuw voor David Teniers de jonge de steenbakkerij in de buurt van Hemiksem schilderde, had Gilbert van Schoonbeke hier al een grote industriële bakkerij opgericht. Links is ook de Sint-Bernardusabdij te zien waarvan van Schoonbeke de lappen kleigrond kocht en rechts zien we de Schelde waarlangs de bakstenen naar Antwerpen verscheept werden.

Olie op paneel

Dulwich Picture Gallery

25

DESCRITTIONE ... DI TUTTI I PAESI BASSI, ALTRIMENTI GERMANIA INFERIORE

Antwerpen, Willem Silvius, 1567

Lodovico Guicciardini

Universiteit Antwerpen, Bijzonder Collecties, MAG-P 14.195

26

BESCHRYVINGHE VAN ALLE DE NEDER-LANDEN; ANDERSSINS GHENOEMT NEDER-DUYTSLANDT

Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1612

Lodovico Guicciardini (vertaald door Cornelis Kiliaan)

Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, K 9253:ex.1 [C2-515 b]

De Italiaanse koopman, humanist en geschiedschrijver Lodovico Guicciardini vond het belangrijk om in zijn Beschrijving van de Nederlanden uit te wijden over turf, nieuwsgierig als hij was naar deze brandstof. Hij sluit uit dat het een delfstof of een mengsel van aarde en vergane bomen is. Volgens Guicciardini, zich daarvoor beroepend op Plinius de Oudere, is het een bodemproduct, typisch voor moerassige, vette en vochtige gronden. Hoewel Guicciardini meent dat afgegraven turflagen na verloop van tijd terug turf genereren, wijst hij op de grote schaal waarop turf door de 'Hollanders' afgegraven wordt en waarschuwt hij voor een onvoorzichtige omgang met bodemrijkdommen... De gedroogde turfkluiten vatten quasi onmiddellijk vuur en branden geleidelijk en gelijkmatig op. Daarom was turf zo nuttig in de industrie, bijvoorbeeld voor het brouwen van bier (waar Gilbert van Schoonbeke later zijn voordeel mee zou doen).

Turf

Het bakken van steen vereist brandstof en daar gebruikte men toen turf voor. Turf werd niet alleen in de baksteenproductie ingezet maar werd ook in andere industrieën en voor de verwarming van woningen gebruikt. In de jaren 1540' steeg de prijs van turf daardoor aanzienlijk. Om van zijn lage baksteenkostprijs te profiteren moest Gilbert van Schoonbeke ervoor zorgen dat zijn winst niet opgeslorpt werd door de stijgende turfprijs. Daarnaast zette deze aanlokkelijke, nieuwe winstkans hem er toe aan om te investeren in de keizerlijke veengronden in de Gelderse vallei. In ruil voor het graven van een ondiep kanaal – de Schonebeker Grift – naar Amersfoort, kreeg hij de toestemming om een groot gebied keizerlijke veengrond te kopen en pachten in de buurt van het hedendaagse Veenendaal. Daar waren metersdikke lagen turf te vinden en kreeg van Schoonbeke het keizerlijke alleenrecht op het gebruik van het ondiepe kanaal. Om dit alles te financieren richtte hij een vennootschap op, de Compagnie van de Moeren, waarin vooraanstaande leden van de Antwerpse financiële sector vertegenwoordigd waren.

27

TURFDRAGERS

Eerste helft 16de eeuw

Deze twee figuren in houtsnijwerk stonden oorspronkelijk bovenop de processietoorten van de turfdragersgilde die haar kapel in de Sint-Jacobskerk had. De ene man draagt een zak vol turf, uit de zak die de andere man vasthoudt vallen turfblokken.

Beschilderd lindehout

MAS, AV.0877 & AV.0878

28

TURFBLOKKEN UIT HEDENDAAGS VEENENDAAL

Bouwindustrie

Gilbert van Schoonbeke bouwde sneller en aan een veel lagere kost dan de andere aannemers die eerder voor de stad werkten aan de stadsmuur. Daarom kreeg hij van de centrale overheid in Brussel en de Antwerpse stedelijke overheid het feitelijke monopolie op de openbare werken in Antwerpen tussen 1551 en 1553. De eigenlijke werken liet hij uitvoeren door een handvol zelfgekozen onderaannemers. Door zijn geïntegreerd bouwbedrijf en de bevoordeling van enkele aannemers werkte van Schoonbeke dus de concentratie in de bouwsector in de hand: de kleinere aannemers verloren steeds meer terrein en ook de loonarbeiders in de sector voelden het effect van van Schoonbekes monopolie. Zo had van Schoonbeke in Brussel aangedrongen op een tijdelijke afschaffing van de verplichting van bouwarbeiders om Antwerps burgerschap te bezitten of om een opleiding bij een ambacht genoten te hebben. Dit leidde tot een instroom van metselaars en timmerlui van buitenaf wat de lonen sterk drukte en dus van Schoonbekes kosten drukte.

29

STEENBAKKER

In: [Panoplia] omnium illiberalium mechanicarum aut sedentariarum artium genera continens

Frankfurt-am-Main, Georg Corvinus & Sigmund Feierabend, 1568

Tekst door Hartman Schopper, gravures door Jost Amman

Gravure

Koninklijke Bibliotheek Brussel, WBS VH 8.837 A (LP)

30

STEENHOUWER

In: [Panoplia] omnium illiberalium mechanicarum aut sedentariarum artium genera continens

Frankfurt-am-Main, Georg Corvinus & Sigmund Feierabend, 1568

Tekst door Hartman Schopper, gravures door Jost Amman

Gravure

Koninklijke Bibliotheek Brussel, WBS VH 8.837 A (LP)

Het Panoplia Omnium Liberalium Mechanicarum is een boek waarin allerlei beroepen beschreven en afgebeeld worden: van paus en keizer tot bedelaar. De succesvolle Zwitsers-Duitse graveur Jost Amman ontwierp de meer dan honderd afbeeldingen van de verschillende beroepen. Zowel de afbeeldingen als de tekst benadrukken het belang van hard werk en een eenvoudig leven.

31

TRUWEEL

16de eeuw

Opgegraven in het Scheldeken aan het einde van de 19de eeuw

Metaal en hout

MAS, AV.2185

32

TRUWEEL

16de eeuw

Gevonden bij archeologische opgraving van de Kipdorpsite, onder het westelijke bruggewelf van de Kipdorpbrug

Metaal en hout

Dienst archeologie Antwerpen, S1579_ D845

33

SCHIETLOOD

16de eeuw

Gevonden bij archeologische opgraving van de Kipdorpsite, onder het oostelijke bruggewelf van de Kipdorpbrug

Metaal

Dienst archeologie Antwerpen, S1512 _ D703

34

HAMERKOP

16de eeuw

Gevonden bij archeologische opgraving van de Kipdorpsite, onder het westelijke bruggewelf van de Kipdorpbrug

Metaal

Dienst archeologie Antwerpen, SI579_ D854

35

BAKSTENEN

16de eeuw

Bakstenen uit een bouwfase gerealiseerd door Gilbert van Schoonbeke. Deze bakstenen bakstenen werden ontmanteld bij de archeologische opgraving van het centrale deel van de stadsmuur dat geïntegreerd wordt in de nieuwe tunnel onder de Kipdorpsite en het Operaplein.

Baksteen

Dienst archeologie Antwerpen, SI452

SCHERM 3

S3.1

NIEUWSTAD EN DE HOUWER BUITEN DE SLIJKPOORT

1705

Caerte Figurative

Joan Carolus van Lyere

Pen en waterverf

Felixarchief, I2#5006

S3.2

SCHAATSENRIJDERS AAN DE SINT-JORISPOORT

C. 1558

Pieter Bruegel (ontwerper), Frans Huys (graveur) & Hieronymus Cock
(uitgever)

Kopergravure

Museum Plantin Moretus, PK.OP.1403 I

S3.3

DEN BIBEL

1543

Antwerpen

Willem Vorsterman

Bouwvakkers werken aan de Toren van Babel.

Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, F 83685 [C2-516 a]

S3.4

NAMENLIJST DRAAGSTERS

Heel wat mannen en ook vrouwen betaalden hun bijdrage voor de bouw van de nieuwe stadsomwalling in arbeid.

Felixarchief, IB#2990

S3.5

PLAN DETAIL BASTION SLIJKPOORT

Aannemer Adriaan Vermoelen was verantwoordelijk voor de bouw van dit bastion.

Felixarchief, IB#2977 stuk 121

Materiële cultuur

Hoewel Gilbert van Schoonbeke grote sommen geld verdiende, lijkt hij daar niet mee gepronkt te hebben. We weten vrij goed wat van Schoonbeke bezat bij zijn overlijden dankzij een beschrijving van de inboedel in zijn huis de Keyser op de Minderbroedersrui (een huurhuis van standing, waarschijnlijk om zijn eigen kapitaal liquide te houden).

Het interieur verraadde een zekere welstand maar wel in een subtiel en sobere variant. Gilbert moet vele uren in zijn kantoortje op de eerste verdieping doorgebracht hebben, omringd door zijn vele paperassen, tekeningen en plattegronden. In totaal was de inboedel van van Schoonbeke's sterfhuis goed voor 4% van zijn totale vermogen, relatief bescheiden in vergelijking met een aantal andere Antwerpse ondernemers.

36

PORTRET VAN EEN KOOPMAN

(reproductie)

C. 1530

Jan Gossaert

Het kantoor van Gilbert van Schoonbeke lag vol paperassen, brieven, registers, plannen en rekeningen. Dit koopmansportret op de achtergrond geeft een idee hoe het kantoor er uit gezien moet hebben.

Olie op paneel

National Gallery of Art, Washington, 1967.4.1.

37

TITUS LIVIUS, DAT IS, DE ROEMSCHE HISTORIE OF GESTEN

Antwerpen, Joannes Grapheus, 1541

Titus Livius

In zijn korte carrière heeft Gilbert van Schoonbeke waarschijnlijk weinig tijd gehad om iets anders te lezen dan rekeningen, ontwerpen en brieven. De collectie boeken die in zijn huis geregistreerd werden na zijn overlijden is inderdaad erg beperkt: Elisabeth Hendricx had een met fluweel bekleed getijdenboek, Gilbert een bijbel, een Franse Cosmographie (zie scherm) en een Nederlandse vertaling van Titus Livius. Het is onduidelijk wat van Schoonbeke las in deze geschiedenis van Rome ab urbe condita.

Stadsarchief Turnhout, ODC 19

38

BOEDELBESCHRIJVING GILBERT VAN SCHOONBEKE

6 januari 1557 (kopie)

Bij het overlijden van Gilbert van Schoonbeke werd een boedelbeschrijving opgemaakt die historici een idee geven hoe het huis en de inboedel er moet hebben uit gezien. We lezen hier over de talrijke paperassen in het kantoor van van Schoonbeke, de vertrekken, het meubilair, het linnengoed, de kledij, de schilderijen, ... kortom, alle spullen van Gilbert van Schoonbeke.

Felixarchief, IB#3007

SCHERM 4

S4.1

COSMOGRAPHIE

La cosmographie de Pierre Apian, libure tresutile, traictant de toutes les regiones & pays du monde par artifice astronomicque

1544

Petrus Appianus

Gedrukt door Gillis Coppens van Diest

Antwerpen

Gilbert van Schoonbeke bezat slechts enkele boeken. Deze titel was er vermoedelijk één van. Het toont alleszins zijn interesse in kosmografie en geografie.

Universiteitsbibliotheek Gent, BHSL.RES.1550

S4.2

NASCENDO MORIMUR

1550-1570

Frans Floris de Vriendt

De klerken van Gilbert van Schoonbeke sliepen in een kamertje naast het kantoor. In dat kamertje hing een zogenaamd Vanitasstilleven. In de boedelbeschrijving van het huis van Gilbert van Schoonbeke wordt dit omschreven als een schilderij “vanden Tyt ende de Doot”, een “Nascendo Morimur” of “we sterven om geboren te worden”. Er wordt geen uitvoerder van dit werk vermeld in de boedel maar het werk zal qua iconografie sterk geleken hebben op deze versie van Frans Floris de Vriendt.

Olie op doek

Nationalmuseum Stockholm, MM 4

39

PORTRETBUSTE GILBERT VAN SCHOONBEKE

16^e eeuw

Anoniem

Dochter Leonora schonk deze buste van haar vader aan het Antwerpse meisjesweeshuis. Door de fragiliteit van dit soort bustes zijn er slechts weinig voorbeelden van bewaard.

Gips

Maagdenhuis, cat. nr. 338

Monopolies

In zijn plan van september 1548 voor de Nieuwstad voorzag Gilbert van Schoonbeke al de mogelijkheid om er brouwerijen te bouwen. De lokale Antwerpse bierproductie was ruim onvoldoende om de dorst van de vele Antwerpenaars te lessen. Er werd dan ook veel bier geïmporteerd van buitenaf. Van dichtbij uit Berchem, Borgerhout, Deurne, Merksem en Wilrijk, uit andere steden in de Nederlanden en zelfs uit Engeland en de Hanzesteden.

Omdat de gronden in de Nieuwstad te traag verkocht geraakten, stelde hij de Antwerpse brouwers en de stad voor om in dat nieuwe stadsdeel nieuwe brouwerijen op te richten. Van Schoonbeke wist meer dan de helft van de brouwers te overtuigen om te verhuizen naar zijn nieuwe brouwerijen en een deel van hun autonomie als ondernemer af te staan omdat hij hen een uitstekende infrastructuur én heel wat economische en fiscale voordelen bood. De stad stond deze voordelen toe omdat ze hoopte dat daardoor de bierproductie en -consumptie zouden toenemen en men dus toenemende inkomsten uit de bieraccijns kon verwachten.

Precies die greep van van Schoonbeke op het bier (via de productie ervan en de accijnzen) keerde zich tegen hem. Van Schoonbeke werd zo immers bijzonder zichtbaar als iemand die zich trachtte te verrijken met een dagelijkse behoefte van de meeste Antwerpenaren. Onterechte maar daarom niet minder effectieve geruchten over de kwaliteit van van Schoonbekes bier uit de Nieuwstad en de vraag vanuit Brussel om meer belastingen mondden uit in een opstand op woensdagavond 11 juli 1554 die onder meer gericht was tegen van Schoonbeke.

De oproerkraaiers beschuldigden hem van monopolievorming. Een dag later ontvluchtte Van Schoonbeke de stad per schip, achterna gezeten door een bende oproerlingen die hem wilden “dootslaen” en trok hij naar Brussel. Van Schoonbeke heeft deze opstand wel financieel gevoeld maar uiteindelijk verkreeg hij wel het wettelijk monopolie op de bierproductie in Antwerpen, al was zijn winstdeel hieruit enigszins gedaald.

40

MARIA VAN HONGARIJE

(reproductie)

Ca. 1550-1560

Anoniem

Maria van Hongarije (1505 – 1558) was de dochter van Filips de Schone en Johanna van Castilië en dus de zus van de latere keizer Karel V. Na de dood van haar tante Margaretha van Oostenrijk werd zij in 1530 benoemd tot de nieuwe landvoogdes van de Nederlanden (een functie die ze tot 1555 uitoefende). Karel V had steeds meer geld nodig en dus was de druk op landvoogdes Maria van Hongarije om meer belastinggeld op te halen groot. Margaretha was ook van groot belang voor de versterking van de defensiesystemen van de Nederlandse steden en liet nieuwe vestingsteden aanleggen: Mariembourg (naar haar genoemd), Charlemont en Philippeville. Maria van Hongarije ontwikkelde een intensieve werkrelatie met Gilbert van Schoonbeke omdat hij erin slaagde om de nieuwe stadsmuren af te werken aan een lagere prijs en om andere lucratieve vastgoedprojecten te ontwikkelen. In ruil voor zijn economische en financiële expertise en durf nam de landvoogdes Gilbert van Schoonbeke in bescherming.

Olieverf op paneel

Rijksmuseum Amsterdam, SK-A-4463

41

BROUWERSHUIS OF WATERHUIS

De waterkwaliteit in Antwerpen was verre van goed. Dit verklaart meteen de grote vraag naar 'klein bier' van een zeer laag alcoholgehalte; het was immers water dat gekookt was. Gilbert van Schoonbeke had verschillende Antwerpse brouwers overtuigd om zich in de Nieuwstad te vestigen met de belofte dat er daar wel zuiver water beschikbaar zou zijn. Omdat het nieuwe bevoorradingssysteem nog niet klaar was in 1553 en 1554 liet hij per schip water uit de Rupel naar Antwerpen voeren. In 1554 trad het nieuwe Waterhuis, gebouwd door van Schoonbeke, het latere Brouwershuis, in werking. Het properdere water kwam van een aftakking van de kleine rivier het Schijn die van Dambrugge kwam. Via een afgesloten deel van de vestinggracht stroomde het water onder de Rode Poort door richting het Waterhuis. In het Waterhuis werd het water met een scheprad in een vergaarbak gegoten. Daarna liep het water via loden pijpen naar de brouwerijen van de Nieuwstad.

Foto 2019

42

KERMIS VAN HOBOKEN

(reproductie)

1568-1588

Ontworpen door Pieter Bruegel (tekening van 1559), gegraveerd door Frans Hogenberg en uitgegeven door Bartholomeus de Momper

Deze zeer populaire kermis werd door zowel plattelanders als stedelingen bezocht. Een deel van de aantrekkingskracht van deze kermis school in het zogenaamde 'buiten drinken'.

Buiten Antwerpen waren de accijnzen op bier veel lager waardoor men daar veel goedkoper bier kon drinken. Gilbert van Schoonbeke kreeg op 8 april 1552 gedaan dat er een keizerlijke ordonnantie uitgevaardigd werd die binnen één mijl van de stad Antwerpen verbood om aan Antwerpse stedelingen bier te schenken of te verkopen. Het is maar de vraag of dit effectief was maar het toont wel dat Gilbert van Schoonbeke die toen als pachter van de bieraccijnzen alle belang had bij het inperken van het buiten drinken, het nodige politieke kapitaal had.

Museum Plantin Moretus, PK.OP.19073

43

BROUWERIJPENNINGEN

16e eeuw

Elke Antwerpenaar die een vat bier wenste te kopen, moest eerst naar het accijnskantoor gaan. Hij betaalde dan de vereiste accijns en kreeg hiervoor één of meer brouwerspenningen. Met die muntjes ging de koper dan naar de brouwerij, gaf die af aan de “segeleer” en kreeg na betaling van de prijs het gewenste bier. Onder de getoonde penningen zijn er verschillende penningen van brouwerijen in de Nieuwstad.

MAS

AV.B.0127 Penning brouwerij De Drie Gekroonde Snoekskens, 1567

AV.B.0128 Penning brouwerij De Drie Gekroonde Snoekskens, 1567

AV.B.0306 Penning brouwerij Cronenborch

AV.B.0180 Penning brouwerij De Wereld

AV.B.0181 Penning brouwerij Het Verken

AB.B.0182 Penning brouwerij Het Verken

PRACTYCKE ENDE HANDBOUCK IN CRIMINELE ZAEKEN

Leuven, Steven Wouters & Jan Bathen, 1555

Joost de Damhoudere

De Brugse jurist Joost de Damhoudere besteedde in dit werk heel wat aandacht aan monopolies en prijsafspraken. Volgens de Damhoudere was de wetgeving van 1531 en 1540 goed uitgekend maar bleef die desondanks een dode letter. Gilbert van Schoonbeke betoogde dat hij ervoor gezorgd had dat de baksteenprijs, die daarvoor kunstmatig in de hoogte gehouden werd door de monopolies en prijsafspraken van anderen, terug laten zakken had. Van Schoonbeke streefde echter zelf in hoge mate naar het verwerven van de jure en/of feitelijke monopolieposities in de baksteenindustrie, in de turfontginning, in de Antwerpse openbare werken en in de bierbrouwerij...

Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, E 3337:bis [C2-535 c].

45

RIJMKRONIEK

1472-1556

Anoniem

Voor het jaar 1554 verwezen twee verzen naar de opstand tegen onder meer Gilbert van Schoonbeke:

“Doer doctoor Masens, Gilbert van Schoonbeeck
ende Jacob Hinsthovens loose pracktijcken
was 't volck t'Antwerpen seer verstoort
in straten ende wijcken”

“Doer doctor Masens opgeblasenthey
van herten ende Ghilberts van Schoonbeeck
inventien ende loose perten [listen]
was tvolck tAntwerpen zeer gheturbeert
in Julio den dach ende djaer hier grondeert”

Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, B 11285 [C2-516 c]

Andere ondernemers

Gilbert van Schoonbeke was zeker niet de enige grondspeculant die op grote schaal werkte in het Antwerpen in de jaren 1540' en 1550'. Jan du Bois en Jacob van Hencxthoven concurreerden én werkten samen met hun collega Gilbert. Van Schoonbeke was niettemin een unicum: de waarde, omvang en de snelheid van zijn projecten overtrof die van alle anderen én hij werkte vanuit een duidelijk urbanistisch plan. Gilbert Van Schoonbeke ontwikkelde hele wijken op geometrische basis, hield rekening met hun ligging in de stad en zorgde voor economische functies in het nieuwe centrum, bijvoorbeeld in de wijk rond de Vrijdagmarkt die nog steeds als marktplaats voor tweedehandsverkoop fungeert. Als geen ander wist van Schoonbeke de stedelijke en de centrale overheden te overtuigen door hen te wijzen op de toenemende stedelijke inkomsten die zouden volgen uit zijn projecten.

46

DAME AAN BUREAU

Eerste helft 16de eeuw

Meester van de Vrouwelijke Half-figuren

Dit is niet Anna Janssens. Maar ze had het kunnen zijn: een rijk geklede dame van stand, schrijvend aan haar tafel. Anna Janssens was een tijdgenoot van Gilbert van Schoonbeke, maar stierf wel op hogere leeftijd. Anna werd actief als onderneemster na de dood van haar echtgenoot (met zijn erfenis) in de vastgoedsector, de brouwerijwereld en de handel met het Iberisch schiereiland en de Canarische eilanden. Dankzij haar inside knowledge (via haar connectie met de Antwerpse politiek dankzij haar schoonzoon die stadssecretaris was) boekte ze grote winsten bij de bouw van pakhuizen voor de Engelse handelaars en bij een verkaveling van de Nieuwstad waar ze ook een watermolen lieten aanleggen in de jaren 1560'. Anna kwam in aanvaring met haar collega-speculant Gilbert van Schoonbeke: ze wenste immers haar brouwerijen op de Oude Leeuwenrui niet naar de Nieuwstad te verhuizen zoals van Schoonbeke wilde. Haar slim ondernemerschap leverde haar een vooraanstaande plaats op in de Antwerpse zakenwereld en de rijkdom die daarmee gepaard ging, net zoals bij haar mannelijke tegenhanger, Gilbert van Schoonbeke.

Olie op paneel

Phoebus Foundation

Na het debacle van de opstand van 11 juli 1554 leek het Gilbert van Schoonbeke verstandiger om zich even op nieuwe paden buiten Antwerpen te richten. Al snel had hij een nieuw zaakje op het oog: de betaling van de soldaten die in de Nederlanden gelegerd waren zou niet langer uitgevoerd worden in geld maar wel in natura (kledij en voedsel).

Zo kon men profiteren van het prijsverschil in groot- en kleinhandel. Opnieuw vereiste zo'n grootschalige onderneming een goede logistieke organisatie en voorraadbeheer, een kolfje naar de hand van van Schoonbeke. Hij werd ook tot raadsheer in de Raad van Financiën benoemd op 12 juni 1555. Deze experts dienden adviezen te formuleren aan de vorst of zijn vertegenwoordiger over het economisch en financieel bestuur van de Nederlanden. Daar had Gilbert alle expertise over. Het leverde hem ook nuttige contacten onder meer met Gaspar Schetz en andere belangrijke financiers, inzichten in het reilen en zeilen van de markt in de Nederlanden en een vrijstelling van alle belastingen op.

Van die nieuwe carrièrewending heeft Gilbert van Schoonbeke niet lang kunnen genieten. In september 1556 kreeg hij een koorts die hem op 16 december het leven kostte. Gilbert van Schoonbeke werd slechts 37 jaar oud. Hij werd begraven aan de preekstoel in de Minderbroederskerk (nu de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten).

Gilbert van Schoonbeke overleed plots, in de fleur van zijn leven. Hij had bijgevolg geen orde op zaken gebracht in zijn boekhouding en heel wat van zijn projecten liepen nog. De administratieve chaos bood het stadsbestuur, de gebroeders Schetz, Gerard Gramaye, Jacob van Hencxthoven, zijn partners in de leveringen aan het leger en nog een aantal anderen de kans om waardevolle assets zoals het brouwerijencomplex in de Nieuwstad en de turfonginning door de Compagnie van de Moeren in Veenendaal aan de erfenis te ontfutselen, ten nadele van de weduwe en de kinderen van Gilbert. Ze overstelpten het sterfhuis met al dan niet gefabriceerde claims. De weduwe bezweek onder de druk en deed afstand van de erfenis. Misschien had zij goed door dat ze het gevecht tegen de samenzwerende magistraatsleden, private ondernemers en de aangestelde curatoren onmogelijk kon winnen. Historisch onderzoek heeft aangetoond dat het netto-vermogen bij het overlijden van van Schoonbeke 112.000 gulden bedroeg (meer dan 1.250 maal het jaarloon van een geschoolde arbeider in die tijd).

SCHERM 5

S5.1

DE GROTE VISSSEN ETEN DE KLEINE

1557

Pieter Bruegel (ontwerper), Pieter van der Heyden (graveur),
Hieronymus Cock

De boodschap achter deze gravure is een niet mis te verstane sociale kritiek: de rijken teren op de armen. Zeker in het licht van de Antwerpse opstand van 1554 zullen vele Antwerpenaren deze afbeelding zo wel begrepen hebben.

Kopergravure

Museum Plantin Moretus, PK.OP.13802

S5.2

CORT VERHAEL

Na 1556 (16de eeuw)

Anoniem

Zie ook 48.

Felixarchief, IB#2996

S5.3

MECHANISME BROUWERSHUIS

Deze installatie in het Brouwershuis was verantwoordelijk voor de verdeling van proper water naar de brouwerijen in de Nieuwstad.

Foto's

Erfenis

Het niet te versmaden fortuin van Gilbert van Schoonbeke heeft de schoonzoon en koopman Frans de Cater (gehuwd met Sara van Schoonbeke) ongetwijfeld aangezet om in 1579 (23 jaar na het overlijden) een proces te beginnen tegen de curatoren. Maar zij en hun kompanen hadden zich goed ingedekt waardoor het nooit tot een vonnis zou komen. Wel kregen twee kleindochters van Gilbert een jaarlijkse lijfrente toegewezen in ruil voor de overdracht van hun rechten op de erfenis aan de Kamer van de Huisarmen, waarmee de stad in feite schuld bekende. Ook een andere kleindochter had al geld geschonken aan de Kamer van de Huisarmen. Met die giften – de erfenis van Gilbert – werd in 1634 de vergroting van het Maagdenhuis, een meisjesweeshuis, bekostigd.

MELCHIOR SCHETZ TE PAARD

Antwerpen, 1561

Melchior, samen met zijn broers Gaspar en Balthasar (hun vader Erasmus Schetz had zich voor hun voornamen laten inspireren door de Drie Koningen), was één van de vennoten in de turfonginningscompagnie van Van Schoonbeke. Net als zijn broers behoorde hij tot de top van de Antwerpse zakenwereld. Hij was één van de opportunisten die de nalatenschap van van Schoonbeke in hun eigen zak zouden steken. Als oppertresorier van de stad Antwerpen overviel hij de weduwe van van Schoonbeke met een gigantische (gefabriceerde) schuldvordering waardoor ze afstand van de erfenis deed. Melchior Schetz kocht als stadstresorier het brouwerijencomplex van van Schoonbeke in de Nieuwstad voor de stad (hij speelde onder één hoedje met de curatoren van de nalatenschap). Enkele jaren later kocht hij zelf, via enkele stromannen, een aantal van die brouwerijen voor een appel en een ei. Ook de turfonderneming liet Melchior systematisch onderwaarden om dan de aandelen van het in werkelijkheid lucratieve bedrijf te bemachtigen uit de nalatenschap van van Schoonbeke. Melchior Schetz zou later wel van een gigantische fraude van de stad beschuldigd worden (hij werd in feite opgeofferd door zijn eigen broer Gaspar) maar er kwam nooit een vonnis.

Koninklijke Bibliotheek Brussel, VVBS II 13.368 E (RP)

48

CORT VERHAEL

Na 1556 (16de eeuw)

Anoniem

De anonieme auteur van deze korte, contemporaine biografie van Gilbert van Schoonbeke schuwde de superlatieven niet:

“Te rechte mach hy [Gilbert van Schoonbeke] wel int hout gestelt worden opde Tresoriers camer deser stadt met intitulatione dit is den meliorator vande stadt van Antwerpen wien wonder-lycke memorien wel te recht weirdigh syn in cronycken ofte historien gestelt worde”.

Volgens de auteur verdient van Schoonbeke een houten standbeeld en de titel van Meliorator of Verbeteraar van Antwerpen.

Felixarchief, IB#2996

49

ORIGINES ANTVERPIENSIIUM

1610

Antwerpen, Plantin

Carolus Scribani, Jezuiet en humanist, beschrijft Gilbert van Schoonbeke als volgt in zijn geschiedenis van Antwerpen:

“Gibertum van Schoonbeck op wie Antwerpia zich terecht mag beroepen en hem vergelijken met om het even wie uit de Oudheid. Hij is veel te vroeg gestorven, op 39-jarige leeftijd [hier is Scribani dus mis] maar hij had het verdiend om veel langer te leven. Je zou denken dat hij een hele eeuw geleefd heeft als je in de oude stad of in de Nieuwstad de werken bekijkt die dankzij zijn vernuft tot stand zijn gekomen. Zijn realisaties zijn wonderbaarlijk, niet voor vele jaren maar voor vele generaties”.

Ruusbroecgenootschap (Universiteit Antwerpen), RG 2030 H 6

50

TESTAMENT GILBERT VAN SCHOONBEKE

12 december 1556

Vier dagen voor zijn overlijden liet Gilbert van Schoonbeke zijn testament opmaken bij notaris Pieter van Lare

“synder memorien verstant ende vyff sinnen over al wel machtich synde al staen hem wel scheen overdenckende ende aenmerckende der menschelycker natueren broosheyt ende dat nyet sekerder en is opter eerden dan die doot ende nyet onseker der dan die ure der selver”.

Felixarchief, IB#3012, stuk 8

51

INSTRUCTIEBOEK FRANS DE CATER

Tweede helft 16de eeuw

Schoonzoon Frans de Cater somt alle onrechtvaardigheden op die Gilbert van Schoonbeke en zijn erfgenamen zijn aangedaan in dit lijvige boek. Het boek fungeerde als aanklacht in het proces dat Frans de Cater geopend had. Zo schrijft hij over de gebroeders Schetz dat zij “hebben alsoo hunne vuylicheyte bedeckt / mits eenen anderen naer zyne doot te wetene Gillebert van Schoonbeke te beschuldigen van seer vele ende groote tachterheyte der stadt”.

Felixarchief, IB#3005

Nachleben

Gaandeweg raakte Gilbert van Schoonbeke in de vergetelheid tot de jaren '60 van de 19de eeuw, wanneer de omwalling deels nog door van Schoonbeke aangelegd, werd afgebroken om plaats te maken voor de Leien. In een klimaat van grote urbanistische ingrepen en een groeiende Antwerpse economie en haven is het dan ook geen verrassing dat de 16de-eeuwse historische figuur van Gilbert van Schoonbeke opnieuw bekendheid kreeg. Van Schoonbeke inspireerde beeldhouwers zoals Jan van Arendonck (1822-1881), historiserende schilders als Jan Swerts (1820-1879) en burgemeesters als Jan Frans Loos (1799-1871). Ook in de Antwerpse straatnamen zien we Gilbert van Schoonbeke opduiken. Het plein tussen de Oude Leeuwenrui en de Godefriduskaai werd in 1840 het Van Schoonbekeplein, pal in de Nieuwstad. In 1854 kreeg de lange straat tussen de Mechelsesteenweg en de Markgravelei de Van Schoonbekestraat, gelegen in van Schoonbekes Leikwartier. Gilbert was niet uitsluitend de urbanist die Antwerpen in belangrijke mate vormgegeven heeft of de cynische speculant voor wie het doel de middelen heiligde. Het heeft geen zin om hem heilig te verklaren of te diaboliseren. Deze expo heeft vooral geprobeerd om hem in context te plaatsen en om op de sporen van van Schoonbeke te wijzen die doorlopen tot vandaag.

52

NIET-GEREALISEERD ONTWERP VAN MONUMENT VOOR GILBERT VAN SCHOONBEKE

(reproductie)

1840

Ferdinand de Braekeleer (de Oudere)

Olie op doek

MAS, AV.1953.006.005 Schilderij van monument van Gilbert van
Schoonbeke

53

MEDAILLON MET PORTRET VAN GILBERT VAN SCHOONBEKE

19de eeuw

Louis Dupuis

Dit medaillon hing vroeger samen met soortgelijke medaillons, waarop andere Antwerpse historische figuren prijkten, tegen de wand van de trapzaal van de tweede verdieping van het Antwerpse stadhuis.

MAS, AV.1963.003.010

54

EPISODE UIT HET LEVEN VAN GILBERT VAN SCHOONBEKE

(reproductie)

Derde kwart 19de eeuw

Jan Swerts

Schilder Jan Swerts beeldde Gilbert van Schoonbeke af terwijl hij letterlijk zijn plannen voor de stad uit de doeken doet.

Olieverf op doek

KMSKA, 1726, www.lukasweb.be - Art in Flanders vzw, foto Hugo Maertens

55

PLAN INSTANTANE DE LA VILLE D'ANVERS

(reproductie)

1885

Richard Huybrechts

Links aan het uiteinde van de Leopoldlei staat het standbeeld van Van Schoonbeke. Het plan werd gemaakt voor de Wereldtentoonstelling van Antwerpen in 1885.

Kleurenlithografie

Felixarchief, 12#4217

56

MONUMENT VAN GILBERT VAN SCHOONBEKE

1866

Jan Van Arendonck

In 1864 doet de Algemeene Regelingscommissie Feesten van 1864 de stad een voorstel tot oprichting van een standbeeld voor Gilbert van Schoonbeke. Eind juli 1866 wordt het beeldhouwwerk aan het kruispunt van de Moretuslei en de Leopoldlei (nu de Belgiëlei en Mercatorlei) geplaatst. Het grote standbeeld omvat de stad Antwerpen, allegorisch uitgebeeld als een vrouw in lange tuniek met een stedenkroon op haar hoofd, en een buste van Gilbert van Schoonbeke. Alleen de buste, zij het in slechte staat, is nog bewaard.

Foto

Felixarchief, I86#640

57

PORTRET VAN GILBERT VAN SCHOONBEKE MET REPRODUCTIE VAN ZIJN HANDTEKENING

Tweede helft 19de eeuw

Dit memorabilium toont dat Gilbert van Schoonbeke een Antwerpse celebrity werd in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Houtgravure

Felixarchief, I2#9206

GLAZEN ACHTERWAND MET FOTO ARCHIEF

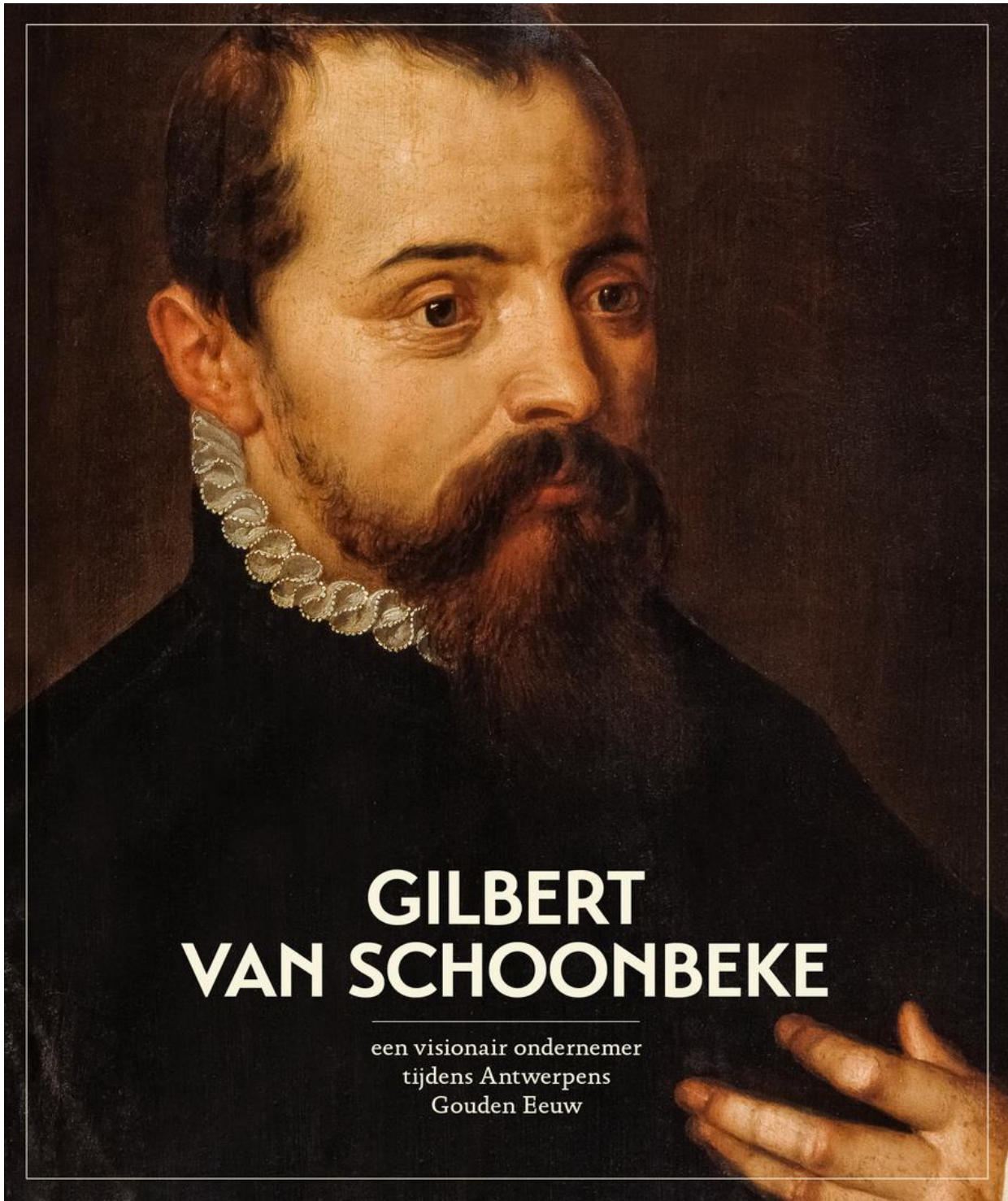
58

Het fonds Insolvente Boedelkamer van het Antwerpse Felixarchief bevat een enorme hoeveelheid, ettelijke strekkende meters, aan akten, contracten, rekeningen, rapporten, plannen en andere zakelijke documenten van en met betrekking tot Gilbert van Schoonbeke. Zonder dit omvangrijke archief was een gedetailleerde kennis over Gilbert van Schoonbeke onmogelijk geweest. Het Insolvente Boedelkamerarchief bevat nog heel wat andere unieke documenten van Antwerpse zakenlui vanaf de 16de eeuw en werd in 2009 door UNESCO toegevoegd aan het Register van het Geheugen van de Wereld.

Foto van delen van het Gilbert van Schoonbeke archief in het Felixarchief in 2019

Meer lezen?

Hugo Soly (red.), Gilbert van Schoonbeke. Visionair ondernemer in Antwerpens Gouden Eeuw, Pandora Publishers, 2019.

Te koop aan de onthaalbalie voor de prijs van 39,95 euro.

Een uitdrukkelijk woord van dank aan alle betrokken medewerkers van Stad Antwerpen voor hun enthousiasme en deskundigheid.

Dankzij hun fantastische inzet kon deze tentoonstelling tot een succes uitgroeien.

**Rijk worden op de werf van de Gouden Eeuw,
Gilbert van Schoonbeke**

Overzichtstentoonstelling naar aanleiding van de 500ste verjaardag van
de geboorte van Gilbert van Schoonbeke.

Een organisatie van Stad Antwerpen.

Curator Jeroen Puttevils
Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen

7 juni - 8 september 2019
Maagdenhuis
Lange Gasthuisstraat 33, 2000 Antwerpen

